

סוגיה לד: חינוך קטן למצוות

**

רקע

המשנה עוסקת בשני נושאים: החזרת הלולב למים וחינוך קטן במצוות לולב. הנושא הראשון מצומצם מאוד, והנושא השני נרחב מאוד.

מקורות

- א. מב.-מב: "מתני' מקבלת אשה מיד בנה... אגוז ונוטלו".
 ב. רש"י ד"ה בשבת מחזירין
 ר"ח, "ר' יהודה אומר בשבת מחזירין... כמשקה זרעים בשבת"
 שו"ת הרשב"א ח"ד סי' עג
 ג. ערכין ב: "הכל חייבין בתקיעת שופר לאיתווי מאי... אין מעכבין את הקטן מלתקוע ביו"ט"
 רש"י ד"ה שהגיע לחינוך
 תוס' ד"ה שהגיע
 ד. רמב"ם הל' לולב פ"ז הי"ט
 הל' תפילין פ"ד הי"ג
 ה. שו"ע סי' תרנד ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ב, ג, ה]
 סי' תרנז ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק א, וביאור הלכה ד"ה כדי]
 משנה ברורה סי' תרנח סקכ"ח

שו"ת הרשב"א ח"ד סי' עג

שאלת: מהו להשקף את התלוש בשבת כדי שלא יכמוש. ואחד מן החבר' פשט לאסוף מהא דתנן [סיכה מב.] מקבלת אשה מיד בנה, ומחזירתו למים בשבת. ואף להחזיר נראה שלא התירו אלא מדוחק.

תשובה: אינו נראה לי כן, אם הירקות ראויות לאכול היום. ואין מביאין ראייה מלולב, שאינו ראוי לטלטלו בשבת. אלא כדי שלא לכמוש, התירו לטלטלו להחזירו בשבת. דמן הדין היה שלא יטלטלהו כלל, ואפי' ב"ט. ולאחר שהניחו על גבי קרקע לאחר מצותו, אסור לטלטלו, וכדאיתא התם בירושלמי. אלא משום הידור מצוה, התירו טלטולו וחזרתו בשבת, ולהוסיף ב"ט. אבל ירקות הראויו' להאכילה ביומן, נר' לי שמותר להשקותן, כדרך שמותר לטלטלן.

הסבר הסוגיה

”רבי יהודה אומר בשבת מחזירין ביום טוב מוסיפים ובמועד מחליפין”.

[משנה מב.]

נחלקו הראשונים בהסבר האיסור להוסיף מים בשבת ולהחליף המים ביום טוב:

רש”י [ד”ה בשבת מחזירין] מפרש שהאיסור משום טרחה לתיקוני מנא. לולב אינו דבר מאכל, ולכן אסור לטרוח בו בשבת וביום טוב. בשבת אסרו כל טרחה שאינה הכרחית לקיום הלולב, ביום טוב התירו להוסיף מים, ובחול המועד שאין איסור תיקוני מנא, התירו אף להחליף את המים.

הר”ח מפרש שהאיסור משום שנראה כמשקה זרעים בשבת. זרעים צומחים במים ובהשקאתם חייב משום זורע. ענפים אינם צומחים במים ואין בהשקאתם חיוב, אבל אסרו חכמים משום שנראה כמשקה זרעים בשבת. לפיכך בשבת אסרו חכמים אפילו הוספת מים, ביום טוב התירו הוספת מים ואסרו החלפתם [איני מבין את ההבדל בין שבת לבין יום טוב באיסור נראה כמשקה זרעים בשבת], ובחול המועד אף החלפת המים מותרת.

הרשב”א [שו”ת ח”ד סי’ עג] מפרש שהאיסור משום טלטול מוקצה. מותר לטלטל לולב לצורך מצותו בלבד, לאחר קיום המצוה אסור לטלטלו, ואסרו חכמים אף טלטול מים בשבילו. בשבת אין לטלטל מים לצורך הלולב, וחכמים התירו רק החזרתו למים, ביום טוב הקילו אף להוסיף מים, ובחול המועד שאין איסור טלטול, מותר אף להחליף את המים.

נפקא מינה בין ההסברים במקרה שנשפכו המים שהלולב היה בהם. לפי הר”ח אסור לשים את הלולב במים אחרים כיוון שנראה כמשקה זרעים בשבת, לדעת רש”י, התירו בשבת את הטרחה ההכרחית בלבד, וכשאינן לו מים, הכרחי לקחת מים חדשים ולשמור בהם את הלולב [עיין פמ”ג סי’ תרנד משבצות זהב אות א].

[משנה מב.]

”קטן היודע לנענע חייב בלולב”.

המשנה מחדשת שני חידושים:

א. למרות שמהתורה רק גדול חייב במצוות, מדרבנן גם קטן חייב במצוות.

ב. שעת החיוב של קטן היא משעה שיוודע לנענע בלולב.

הברייתא מרחיבה את החידוש השני, והיא מבארת שאין שעת חיוב כללית בכל המצוות, אלא לכל מצוה יש את שעת החיוב שלה: ”להתעטף חייב בציצית, לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין”.

גדרי שני החידושים הללו נתונים במחלוקות בין הראשונים. המשנה אומרת ”קטן היודע לנענע חייב בלולב”, משמע שהקטן עצמו חייב. תוס’ [ברכות טו. ד”ה ורבי, מגילה יט: ד”ה ורבי] ועוד ראשונים סוברים שלשון המשנה מדוייקת, חכמים חייבו את הקטן עצמו במצוות. רש”י [ברכות מה. ד”ה עד שיאכל כזית כדגן] והרמב”ן [במלחמות ברכות יב. באלפס] סוברים שלשון

המשנה אינה מדוייקת, חיוב חינוך אינו חיוב על הקטן אלא חיוב על האב. הקטן פטור מכל המצוות גם מהתורה וגם מדרבנן, וחכמים חייבו את האב לחנך את בנו למצוות. כברייא מובא גם ניסוח זה: "לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין" – הקטן אינו חייב כלל, אבל אביו חייב לחנכו במצוות תפילין [עיי' תוס' ערכין ב: ד"ה אביו, המסביר את הלשונות השונות].

בין שתי השיטות הללו יש נפקא מינה לגבי הוצאת אחרים ידי חובתם. כלל נקוט בדינו שמי שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתם [ברכות כ:]. קטן אינו מחוייב מהתורה, ולכן אינו יכול להוציא מחוייב מהתורה ידי חובתו, אבל האם קטן המחוייב מדרבנן יכול להוציא מחוייב מדרבנן ידי חובתו? תוס' סובר שקטן מחוייב מדרבנן, ולכן הוא יכול להוציא מחוייב מדרבנן ידי חובתו, רש"י והרמב"ן סוברים שקטן אינו מחוייב מדרבנן, ולכן הוא אינו יכול להוציא גדול ידי חובתו, אפילו אם הגדול מחוייב מדרבנן בלבד.

רבינו מנוח [הל' שביית עשור פ"ג ה"י] מחבר את שתי השיטות הללו, וסובר "דתי חנוכי הוו" [דבריו אינם תואמים לשתי השיטות, אבל בכיוון שלהם]: "חד... חובה על כל אדם מעצמו ללמד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר כדכתיב חנוך לנער על פי דרכו... וחינוך זה אינו מוטל אלא על הבנים, לא על הבנות... אבל בחינוך שני דהיינו כשהם בני י"א שנה שחייבין להשלים [=להתענות כל יום הכיפורים] מדרבנן שוין בו תינוק ותינוקת". רבינו מנוח סובר שיש שני דינים במצות חינוך: א. מצוה על האב לחנך את בנו. ב. מצוה על הבן ועל הבת לקיים מדרבנן את כל המצוות.

שיטה זו שמצות חינוך מורכבת גם ממצוה על האב לחנך את בנו, וגם ממצוה על הבן לקיים המצוות, באה לידי ביטוי גם בשיטת רש"י וגם בשיטת הרמב"ם.

הגמ' בערכין [ב:]: אומרת: "הכל חייבין בתקיעת שופר, לאיתוויי מאי לאיתוויי קטן שהגיע לחינוך". נחלקו רש"י ותוס' בהגדרת המושג "הגיע לחינוך":

רש"י [ד"ה שהגיע] מפרש ש"הגיע לחינוך" הוא זמן קבוע, כבן תשע וכבן עשר. רש"י לומד זמן זה מהסוגיה ביומא [פב]. המחייבת קטן כבן תשע כבן עשר להתחנך ביום הכיפורים להתענות לשעות.

תוס' [ד"ה שהגיע] חולק על רש"י, ולדעתו אין שיעור קבוע ל"הגיע לחינוך", החינוך בכל מצוה תלוי בכשלות לקיים את המצוה, יודע לנענע - חייב בלולב, יודע להתעטף - חייב בציצית, יודע לשמור תפילין - חייב בתפילין, מסוגל להתענות - חייב להתענות לשעות, ויודע לתקוע - חייב בשופר.

שיטת רש"י קשה, והרי בסוגייתנו מפורש כשיטת התוס', אלא נראה לפרש, שהשיעור בסוגייתנו עוסק במצוה על האב, ורש"י עוסק במצוה המוטלת על הבן. אב חייב לחנך את בנו משעה שהוא מסוגל לקיים את מעשה המצוה, ומסוגלות זו שונה ממצוה למצוה. קטן חייב במצוות משעה שהוא מבין הבנה ראשונית במהות המצוה, ושיעור זה קבוע - כבן תשע כבן עשר [חובת האב אינה יכולה לחייב את הבן להתענות, מצות שופר תלויה ביכולת להבין את

מהות המצוה, והוצאת אחרים ידי חובה תלויה בחובת הקטן (רש"י ברכות טו: ד"ה בד"א, ומגילה יט: ד"ה בד"א), לפיכך בכל המקרים הללו רש"י מדגיש ש"הגיע לחינוך" הוא כבן תשע כבן עשר. במצות סוכה שהחויב על האב, רש"י (כח: ד"ה קטן) מפרש "הגיע לחינוך – משאינו צריך לאמור".

כפי שראינו לעיל הברייתא מנסחת את חיוב חינוך בשני ניסוחים שונים: "קטן היודע לנענע חייב בלולב, להתעטף חייב בציצית, לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין, יודע לדבר אביו לומדו תורה וקריאת שמע". מצוות לולב וציצית מנוסחות כמצוה על הבן, ומצוות תפילין ולימוד תורה מנוסחות כמצוה על האב. מהרמב"ם [בהלכות הדנות בקטן] משמע שהניסוח של הברייתא מכוון, שיש מצוות שבהן יש רק חובה על האב לחנך את בנו, ויש מצוות שחכמים תיקנו בהן גם חובה על הבן.

על פי יסוד זה מתבארות שתי סוגיות קשות שהתקשו בהן הראשונים:

המשנה בברכות [כ.] "נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע ומן התפילין, וחייבין בתפלה ובמזוזה ובברכת המזון". הראשונים [רש"י ותוס' ד"ה קטנים] מקשים, מי הם הקטנים הנידונים במשנה, אם הם קטנים שלא הגיעו לחינוך, הם פטורים מכל המצוות, ואם הם קטנים שהגיעו לחינוך, הם חייבים בכל המצוות? לשיטת הרמב"ם המשנה מתבארת כמין חומר, המשנה עוסקת בקטן שהגיע לחינוך, ואביו חייב לחנכו בכל המצוות. המשנה מתמקדת בחיוב של הקטן, וקובעת שחכמים חייבו את הקטן בתפילה, מזוזה וברכת המזון, ופטרו אותו מקריאת שמע ומתפילין.

הראשונים מקשים מדוע קטן מוציא גדול [שאכל פחות מכדי שביעה, וחייב רק מדרבנן] בברכת המזון [כנאמר בברכות כ:], ואינו מוציא גדול במקרא מגילה [כמפורש בשיטת רבנן במשנה במגילה יט: ? לשיטת הרמב"ם הקושיא אינה קשה כלל, קטן מחוייב בברכת המזון, ולכן הוא מוציא גדול המחוייב מדרבנן, והוא אינו חייב במגילה, ולכן אינו מוציא אחרים ידי חובתם.

סיכום

ארבע שיטות בראשונים בגדרי מצות חינוך קטן למצוות:

- א. תוס': קטן מחוייב מדרבנן בכל המצוות משעה שיש לו את היכולת הפיזית לקיימם.
- ב. רמב"ן: קטן אינו מחוייב במצוות, האב מחוייב לחנך את בנו משעה שהוא יכול לקיימם.
- ג. רש"י: האב מחוייב לחנך את בנו משעה שהוא יכול לקיימם, ובן חייב במצוות כשהוא כבן תשע כבן עשר [ב"הסבר הסוגיה" יש סתירה בשיטת רש"י, וצ"ע].
- ד. רמב"ם: מצות חינוך היא משעה שהבן יכול לקיים המצוות, בכל המצוות יש מצוה על האב לחנך את בנו, ובמצוות מסויימות תיקנו חכמים שאף הבן חייב בהן.

הלכה

השו"ע [סי' תרנז] פוסק: "קטן היודע לנענע לולב כדינו אביו חייב לקנות לו לולב כדי לחנכו במצוות". הביאור הלכה [ד"ה כד' מדגיש: "ופשוט דצריך שיהו ד' מינין כשרין כמו בגדול". בסימן תרנח [סקכ"ח] מביא המשנה ברורה מחלוקת אחרונים האם מקיימים מצות

חינוך בלולב שאול [הדעה שמקיימים מצות חינוך בלולב שאול קשה, מאי שנא לולב שאול מלולב ללא דין הדר? נראה להסביר שדעה זו מבוססת על שתי הנחות: א. מצות חינוך אינה מצוה על הקטן אלא מצוה על האב, ולכן מספיק לחנכו בעיקר המצוה, ואין צריך לקיים אף את פרטי המצוה. ב. דין "לכם" אינו דין במהות המצוה, אלא פרט מפרטי המצוה].